

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายในสังคมไทย ตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา-พ. ศ. 2475
The Relation of Buddhism and Laws in Thai Society
From Pre-Ayutthaya Period-A. D. 1932

ยอดชาย ชูติกาโม*

โรงเรียนกฎหมายและการเมือง มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

Yodchai Chutikamo*

School of Law and Politics, Suan Dusit University

Received: February 23, 2023

Revised: April 21, 2023

Accepted: April 24, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และกฎหมายในสังคมไทย ตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยา-พ.ศ. 2475 ว่ามีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคลี่คลายตัวของรัฐไทยจากสังคมจารีตมาสู่รัฐสมัยใหม่ ผลการศึกษา พบว่า ในสมัยที่เป็นรัฐจารีตคือสมัยอยุธยา และก่อนหน้านั้น พุทธศาสนากับกฎหมายมีความเกี่ยวข้องกันโดยตรงน้อยมาก เนื้อหา และหลักคำสอนของพุทธศาสนามีได้ถูกนำมาบังคับใช้เป็นกฎหมายโดยตรงในกฎหมายต่าง ๆ หลักการทางพุทธศาสนามีบทบาทเน้นต่อตัวผู้ปกครองเป็นสำคัญที่ให้ผู้ปกครองอย่างมีธรรม ถ้าผู้ปกครองมีธรรมแล้ว สังคมก็เป็นธรรม จนกระทั่งสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่เริ่มมีการตรากฎหมายมาบังคับใช้คณะสงฆ์เกี่ยวกับการประพฤติดนในวัตรปฏิบัติตามพระวินัย และจารีตที่สั่งมาอันเนื่องมาจากวัตรปฏิบัติที่ย่อหย่อนของคณะสงฆ์ ในเวลานั้น ทำให้เกิดผลพลอยได้ที่คณะสงฆ์ได้เข้ามาสู่การควบคุมจากฝ่ายอาณาจักร และเมื่อเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ ในลักษณะที่เรียกว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มทีพุทธศาสนา และกฎหมายมีความเกี่ยวข้องกันมากขึ้น ในรูปแบบที่คณะสงฆ์ได้รับการจัดการจากรัฐไทยด้วยกฎหมายคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ ทำให้พระสงฆ์มีเพียงอยู่ภายใต้บังคับของพระธรรมวินัยเท่านั้น แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายบ้านเมืองด้วยเช่นกัน และในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ที่สถานะของพุทธศาสนาได้รับการยกย่องโดยนัยยะทางกฎหมายว่าเป็นศาสนาประจำชาติไทยจากกฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 ที่กำหนดว่าพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นพุทธศาสนูปถัมภก

คำสำคัญ: กฎหมาย พุทธศาสนา สังคมไทย

Abstract

This article aimed to examine the relation between Buddhism and laws in Thai society which was long distance to each other, in Ayutthaya period and before. When the Thai state evolved from traditional state to modern state, the relation between Buddhism and laws came closer. Buddhism text and principle were not used as laws directly. Buddhism doctrine mainly influenced the morality of the ruler. If the ruler had moral in his mind, the society will be justified. Until the period of Thonburi

*ยอดชาย ชูติกาโม (Corresponding Author)

e-mail: nathee_123@yahoo.com

and Early Rattanakosin, that the rulers used the law to control the Buddhist monks in the country because of the many undisciplined behavior monks. By using of laws to the monks, the monk society came to be controlled by the state steadily. When Thailand was transformed to be Absolute Monarchy state, the monks were controlled by not only Buddha's word in Tripitaka but also the laws of the state. Buddhism was raised to be the national religion, indirectly, by "The Palace Law of Succession, Buddhist Era 2467" that The King of Thailand must serve as The Upholder of Buddhism.

Keywords: Laws, Buddhism, Thai Society

บทนำ

ที่มา และความสำคัญของการศึกษาของบทความนี้ คือ ต้องการนำเสนอถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายในสังคมไทยว่ามีความเกี่ยวข้องกับการคลี่คลายตัวของสังคมไทยจากรัฐจารีตไปสู่รัฐสมัยใหม่ เนื่องจากการยังไม่มีการศึกษาว่ามีความเกี่ยวข้องในมิตินี้อย่างไร การศึกษาหรืออธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายในสังคมไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ว่าในแต่ละยุคสมัยมีการบัญญัติกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการคณะสงฆ์อย่างไรเท่านั้น อาทิ "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" (ร. แลงการ์ด, 2526) "ตำนานกฎหมายไทย" (สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ, 2493) โดยการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Approach)

ทั้งนี้ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีบทบาทในวิถีชีวิตของคนไทย สังคมไทยมาอย่างยาวนานอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ที่มีหลักฐานอารยธรรมทวารวดีปรากฏทั่วภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย ซึ่งล้วนแต่แสดงถึงวิถีชีวิตของสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้พุทธศาสนาจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในหลากหลายมิติ แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายนั้น มิได้ปรากฏว่าพุทธศาสนาได้เข้าไปมีอิทธิพลโดยตรงต่อเนื้อหาในบทบัญญัติทางกฎหมาย หรือมีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัดการกระบวนการยุติธรรม กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐและพุทธศาสนานั้นเป็นไปแบบที่มีความเกี่ยวข้อง โดยตรงน้อยมากในสมัยที่เป็นรัฐจารีต และเริ่มปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายมากขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ที่รัฐไทยพัฒนาไปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่รัฐเป็นผู้ใช้กฎหมายในการจัดการกิจการทางพุทธศาสนา และนำมาสู่การสร้างรูปแบบระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่รัฐไทยเป็นผู้ร่วมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง อนึ่ง ในบทความนี้คำว่า "รัฐจารีต" "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์" และ "รัฐสมัยใหม่" นั้นเป็นการใช้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจในความหมายเบื้องต้นกล่าวคือ "รัฐจารีต" ในบทความนี้ต้องการสื่อถึงสังคมไทยในสมัยก่อนที่จะเป็นรัฐสมัยใหม่ ซึ่ง "รัฐสมัยใหม่" ในบทความนี้สื่อถึงการเป็นรัฐชาติ (Nation State) ที่เริ่มปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนที่จะแสดงความเป็นรัฐชาติอย่างชัดเจนในการเป็น "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์" ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจในการปกครองอย่างสมบูรณ์เป็นทั้งประมุขแห่งรัฐ และผู้บริหารประเทศโดยตรงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ การให้คำนิยามอย่างละเอียดเป็นที่ยอมรับโดยุษฎี (Undisputed) ของ "รัฐจารีต" "รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์" และ "รัฐสมัยใหม่" ว่าคืออะไร และในแต่ละรูปแบบเริ่มในปีใดสิ้นสุดในปีใดนั้น ยังเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันในแวดวงวิชาการถึงข้อเสนอต่าง ๆ ในการนิยามคำดังกล่าวให้ชัดเจน ซึ่งมีใช้ประเด็นในการศึกษาของบทความนี้ ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาได้เพิ่มเติมจากงานทางวิชาการที่เน้นศึกษาและมีข้อเสนอในการอธิบายเรื่องดังกล่าว อาทิ "สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416)" (หม่อมราชวงศ์ อकिन รพีพัฒน์, 2518) "รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475" (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533) "The Rise and Decline of Thai Absolutism" (Mead, Kullada Kesboonchoo 2004)

กำเนิด และที่มาของกฎหมาย

กฎหมายนั้นจึงมีจุดกำเนิดขึ้นมาเพื่อใช้รักษาความสงบสุขของสังคม มีรากฐานมาจากรูปแบบวิถีการปฏิบัติของสังคมและมีการลงโทษผู้ที่ละเมิด ทั้งนี้ กฎหมายนั้นได้มีวิวัฒนาการในสังคมมนุษย์ โดยมีได้เกิดขึ้นมาจากความตั้งใจของผู้ใดผู้หนึ่ง หรือมาจากความต้องการของผู้ใดผู้หนึ่งที่มากำหนดกฎหมายตามความคิดของตนเอง ดังที่ ปรีดี เกษมทรัพย์ ได้อธิบายว่า

“...กฎเกณฑ์ในสังคมมนุษย์ที่ถือปฏิบัติกันอยู่ โดยเฉพาะในสังคมดั้งเดิมนั้น เกิดขึ้นมาโดยมิได้มีใครจงใจสร้างขึ้นแต่เป็นสิ่งที่เจริญพัฒนาขึ้นโดยมิได้อาศัยอำนาจบงการ หรือเจตจำนงใจของผู้ใด เป็นกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นเอง (Spontaneous Order) ในชุมชนนั้น และเมื่อได้ถือปฏิบัติกันต่อมาเป็นเวลานานก็จะปรากฏตัวเป็นรูปร่างชัดเจนขึ้น ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปในชุมชนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง (Opino Juris) และจำเป็นจะต้องปฏิบัติเช่นนั้น (Opino Necessitatis)...” (ปรีดี เกษมทรัพย์, 2539, หน้า 272)

ร. แลงการ์ด ได้อธิบายถึงที่มาของกฎหมายว่า “...กฎหมาย หรืออีกนัยหนึ่งที่รวมแห่งข้อบังคับทั้งหลาย ซึ่งใช้บังคับแก่กิจการต่าง ๆ ของมนุษย์ทางชุมชนนั้น ใช้ว่าเป็นสิ่งที่กำหนดแต่งขึ้นตามอำเภอใจของผู้เป็นประมุขในชุมชนโดยอิสระนั้นหาไม่ เมื่อพิจารณาหาคู่ประวัติศาสตร์ หรือความผันแปรเป็นมาของกฎหมายจะเห็นได้ว่าข้อบังคับที่ประกอบรวมเรียกว่ากฎหมายนี้ได้เป็นผลเกิดขึ้นโดยตรง จากอาการที่มนุษย์ได้เข้ามารวบรวมอาศัยอยู่กันเป็นชุมชนชน เพื่อดำเนินชีวิต ข้อบังคับที่วางนี้ได้ค่อย ๆ เกิดขึ้นทีละน้อย ๆ ตามลำดับเป็นลำดับ สำหรับวางระเบียบความเกี่ยวพันอันมากหลายระหว่างมนุษย์ในชุมชนชนให้ค่อย ๆ เข้ารูปเรียบร้อยเห็นได้แน่นอนชัดเจน ...เพื่อทำให้กฎหมายมีความเหมาะสมลงรูปกันได้ดีกับความเกี่ยวพันต่าง ๆ อันซับซ้อนของมนุษย์ และเพื่อทำให้กฎหมายบริบูรณ์ใช้ได้ผลครบถ้วนดี แนวความคิดของมนุษย์ได้ถูกชักจูงไปในแนวทางอันเป็นแนวของความคิดที่มนุษย์ทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดย่อมดำเนินไป และต้องเข้าเผชิญหน้ากับปัญหาอันยากทำนองเดียวกันด้วย ...ในบรรดาประเทศที่ได้บัญญัติกฎหมายขึ้นเป็นทำนองไปในทางวิทยาศาสตร์สำเร็จแล้ว กฎหมายย่อมมีลักษณะคล้ายคลึงกันอย่างมากพิศวง...” (ร. แลงการ์ด, 2526)

จึงเห็นได้ว่ากฎหมายนั้นมีที่มาจากรูปแบบการปฏิบัติ วิถีชีวิต จารีตประเพณีต่าง ๆ ก่อนที่จะคลี่คลายมาเป็นระบบกฎหมายในปัจจุบัน นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องพัฒนาการของกฎหมายได้อธิบายว่ากฎหมายได้มีรูปแบบที่พัฒนามาสามยุค คือ “...ยุคกฎหมายชาวบ้าน (Volksrecht) กฎหมายในยุคนี้เกิดขึ้นมาจากกฎเกณฑ์ความประพฤติที่ปรากฏออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นประเพณีง่าย ๆ ที่รู้จักโดยทั่วไปเพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ตกทอดกันมาแต่โบราณที่เรียกว่า “The Good Old Law” ...ยุคกฎหมายของนักกฎหมาย (Juristenrecht) เป็นยุคที่กฎหมายเจริญขึ้นต่อจากยุคแรก โดยมีการใช้เหตุผลเชิงตรรกะเพื่อชี้ขาดข้อพิพาท เป็นเหตุผลปรุงแต่งทางกฎหมาย (Artificial Juristic Reason) ที่ปรุงแต่งขึ้นจากหลักดั้งเดิมในยุคแรก ทำให้เกิดหลักกฎหมายขึ้นจากการชี้ขาดข้อพิพาทในคดีเป็นเรื่อง ๆ ติดต่อกัน วิชานิติศาสตร์จึงได้ก่อตัวค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้น เป็นผลทำให้เกิดองค์กรตุลาการ และวิชาชีพนักกฎหมายขึ้น ...ยุคกฎหมายเทคนิค (Technical Law) เกิดจากการบัญญัติกฎหมายขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะเจาะจงในบางเรื่อง ทั้งนี้เนื่องจากสังคมซับซ้อนขึ้น ข้อขัดแย้งในสังคมมีมากขึ้น และเป็นข้อขัดแย้งที่ต่างจากปัญหาในอดีต...” (แสวง บุญเฉลิมวิภาส, 2559) จึงเห็นได้ว่ากฎหมายนั้นมิพัฒนาการคลี่คลายมาตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่เมื่อมีกฎหมายแล้ว คนทั้งหลายได้เกิดคำถามว่ากฎหมายนี้จะสร้างความยุติธรรมได้อย่างไร ใคร คือ ผู้มีอำนาจในการตรากฎหมาย และใครคือ ผู้ที่มีความชอบธรรมในการบังคับผลแห่งกฎหมายที่บัญญัติไว้ การเมืองจึงมีความสัมพันธ์กับกฎหมายอย่างแยกไม่ได้ เพราะรูปแบบทางการเมือง กลุ่มการเมืองที่มีบทบาทนำในรัฐใด ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง ย่อมทำให้กฎหมายของรัฐนั้นเป็นไปตามแนวทางที่ตนเชื่อถือว่ายุติธรรม เป็นธรรม ชอบธรรม เหมาะกับรัฐของตน

เนื้อหา

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายสมัยก่อนอยุธยา-รัตนโกสินทร์ตอนต้น

การก่อรูปร่างเป็นบ้านเป็นเมืองในบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้ ในช่วงก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยานั้น บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง และภาคเหนือตอนล่างเคยมีกลุ่มของอารยธรรมที่เรียกว่าทวารวดีเกิดขึ้นมา และเป็นอารยธรรมที่นำเอาแนวคิดจากอินเดียมาใช้ในการสร้างบ้านเมือง โดยเฉพาะการรับเอาศาสนา และรูปแบบการปกครองจากอินเดียเข้ามาผ่านเส้นทางการค้า จนกลายมาเป็นรากฐานในการเมืองการปกครองรวมทั้งความคิดความเชื่อของคนไทยมาจนถึงปัจจุบัน ดังที่ ชัชพล ไชยพร อธิบายว่า “...กฎหมายในดินแดนประเทศไทยในปัจจุบันก่อนยุคกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีนั้น เดิมมีลักษณะเป็นจารีตประเพณีของแต่ละท้องถิ่น ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียแล้ว แขนงแขนต่าง ๆ ก็ได้รับเอากฎหมายที่เรียกว่าคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ มากบ้างน้อยบ้าง มาปรับปรุงให้เข้ากับสภาพเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง ตลอดจนจารีตประเพณีของท้องถิ่นที่มีอยู่แต่เดิม...” (ชัชพล ไชยพร, 2564)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงระบบกฎหมายของไทยครั้งโบราณว่ากฎหมายไทยแต่เดิมนั้นมิได้เขียนโดยภาษาไทย อาจจะเป็นภาษาขอม หรือภาษาสันสกฤตและมีพราหมณ์ทำหน้าที่เกี่ยวกับกฎหมาย จนกระทั่งมีตัวหนังสือไทยในสมัยสุโขทัยแล้วจึงได้มีกฎหมายที่เขียนเป็นภาษาไทย “...ข้อนี้มีพระยานเห็นได้ด้วยศิลาจารึกภาษาไทยรุ่นเก่า ใช้ตัวหนังสือตามแบบของพระเจ้าขุนรามคำแหงทั่วทุกเมืองในอาณาจักรลานนาไทย ตลอดขึ้นไปจนกรุงศรีสัตนาคนหุต เพราะความต้องการหนังสือสำหรับเขียนภาษาไทยมีอยู่ด้วยกันทุกประเทศที่ชาติไทยได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบตัวหนังสือมีขึ้นทุกประเทศก็ยอมรับใช้หนังสือนั้นโดยเห็นประโยชน์ มิต้องมีผู้ใดบังคับบัญชา...บรรดากฎหมายที่ตั้งขึ้นแต่สร้างกรุงศรีอยุธยามาเข้าใจว่าเขียนเป็นหนังสือไทยทั้งนั้น...” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2493)

ทั้งนี้ แม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้นแต่ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช มีข้อสังเกตว่าในสมัยอยุธยา มีกฎหมายที่ตราขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ที่ให้ผู้คนทั้งหลายทัดทาน การใช้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ถ้าเห็นว่าการออกพระราชกำหนดกฎหมายใด หรือการตัดสินคดีความใดขัดกับจารีตประเพณี ให้ทัดทานได้สามครั้ง (หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช, 2559) แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจผู้ปกครองโดยอิงกับจารีต จึงเห็นได้ว่ารูปแบบของกฎหมายในสังคมไทยครั้งโบราณจนกระทั่งก่อนถึงช่วงเวลาที่เริ่มการปฏิรูปประเทศครั้งใหญ่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 จึงเป็นกฎหมายที่มีลักษณะเป็นลายลักษณ์อักษรในลักษณะของคัมภีร์ ที่อ้างอิงความเที่ยงธรรมจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ เรียกชื่อกฎหมายเหล่านี้ว่าพระราชกำหนดบ้าง พระอัยการบ้าง มีเนื้อหาทั้งทางอาญา และทางแพ่ง ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้มีการตรวจชำระกฎหมายต่าง ๆ ให้เข้ามาเป็นหมวดหมู่ และมีความชัดเจนในถ้อยคำ ฉบับหลวงมีการประทับตราสามดวง จึงเรียกกันว่ากฎหมายตราสามดวง ใช้บังคับทั่วราชอาณาจักร ซึ่งสามารถใช้รักษาความสงบในบ้านเมืองได้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว

แม้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีบทบาทในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน อย่างน้อยตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ 13 แต่พุทธศาสนามีได้มีบทบาทโดยตรงต่อการบัญญัติกฎหมาย และการบังคับใช้กฎหมาย เพราะพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับตัวผู้ปกครองซึ่งถือว่าเป็นรัฐอธิปัตย์ ถ้าผู้ปกครองมีธรรม กฎหมายก็เป็นธรรม สังคมก็เป็นธรรม ศาสนาพุทธมิได้เสนอรูปแบบการปกครองว่าต้องมีโครงสร้างอย่างไรถึงจะเป็นการปกครองที่ดีที่สุด มิได้เสนอว่ากฎหมายแบบใดเป็นกฎหมายที่ดีที่สุด แต่สอนว่าการปกครองที่ดีที่สุด คือ การปกครองด้วยธรรมให้ธรรมเป็นใหญ่ หรือธรรมาธิปไตย เพราะไม่ว่าจะปกครองด้วยแบบใด ถ้ามีธรรมเป็นใหญ่แล้วย่อมเป็นการปกครองที่ดีทั้งสิ้น การปกครองโดยผู้ใดที่ไม่มีธรรมในใจย่อมเป็นการปกครองที่ไม่ดีทั้งสิ้น

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับผู้ปกครองในดินแดนไทยไว้ว่า

“...อันชนชาติไทยมิได้ปรากฏว่าถือศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนาแต่ดึกดำบรรพ์ สันนิษฐานว่าเดิมทีเดียวก็เห็นจะถือผีเช่นเดียวกับมนุษย์จำพวกอื่นซึ่งยังมิได้ประสบ ศาสนาอันมีธรรมะเป็นหลัก ครั้นพระพุทธศาสนา

แผ่มาถึงพวกไทยก็พากันเลื่อมใสศรัทธาถือพระพุทธศาสนาจนตราบนานเท่าทุกวันนี้ ...ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ แต่โบราณ พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระเถรานุเถระให้มียศ และราชทินนาม และโปรดให้มีอำนาจที่จะปกครองบังคับบัญชาพระภิกษุสงฆ์ผู้น้อยมีทำเนียบสงฆ์อยู่ส่วนหนึ่ง คล้ายกับทำเนียบตำแหน่งกระทรวงราชการฝ่ายฆราวาส คือ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นใหญ่ในสมณมณฑล รองลงมา สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ แล้วถึงพระราชาคณะ และพระครูฐานานุกรมเป็นอันดับกัน กำหนดสงฆ์เป็นสองฝ่ายตามพระพุทธนิมิต คือ ฝ่ายคันถธุระ และฝ่ายวิปัสสนาธุระ... ” (สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2471)

ปริชา ช้างขวัญยืน ได้ให้ทัศนะถึงการปกครองตามคติพุทธศาสนาว่าเป็นการปกครองตามหลักธรรมราชา กล่าวคือ แต่โบราณนั้นมีคติการปกครอง 2 แบบคือ เทวราชาที่มีรากฐานจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กับธรรมราชาของพุทธศาสนา โดยลักษณะสำคัญของกษัตริย์แบบเทวราชา คือ การยกความสำคัญของตน หรืออัตตา คือ มีลักษณะยิ่งใหญ่เป็นผู้ปราบเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ และคุมไว้ด้วยอำนาจของพระองค์ แต่แนวคิดธรรมราชาของพุทธศาสนาเน้นหลักการที่กษัตริย์ตั้งอยู่ในธรรม ยึดถือหลักธรรมเป็นหลัก หากพระมหากษัตริย์ทรงยึดมั่นในธรรมแล้วก็จะยอมเป็นธรรมราชาได้ง่าย ดังพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย แต่ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดไม่ใฝ่พระทัยในธรรมแล้วก็ไม่มื่ออะไรเป็นข้อบังคับได้ (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2540)

สำหรับคติจักรพรรดิราชที่ปรากฏในสมัยอยุธยา นั้น ก็มีการศึกษาโดยนักวิชาการอาทิ เอนก มากอนันต์ ที่ทำการศึกษารื่อง “แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394” พบว่า ชนชั้นนำไทยใช้คติจักรพรรดิราชเป็นส่วนหนึ่งของการสำแดงพระองค์ โดยเฉพาะกับเจ้าต่างแดนเพื่อสื่อถึงความเหนือกว่า ไม่ได้ใช้กับความสัมพันธ์ที่มีต่อประชาราษฎร์ เอนก พบว่า การใช้คติจักรพรรดิราชนี้มีการปรับใช้ตลอดเวลา มีลักษณะเฉพาะตัวสูง คือ เป็นจักรพรรดิแบบไทย ๆ ที่ไม่ต้องมีจักรรัตนนคร 7 ประการ ตามอย่างเรื่องของพระเจ้าจักรพรรดิในคัมภีร์พุทธศาสนา สำหรับแนวคิดเรื่องการเป็นธรรมราชานั้น เอนก ให้ทัศนะว่าธรรมกราชา หรือธรรมราชธิราช คือ ลักษณะทางธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ น่าจะปรากฏขึ้นหลังจากพุทธศาลาลังวางศ์เข้ามาแทนที่ศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนามหายาน (เอนก มากอนันต์, 2550 และโสพิศ หนูทอง 2539) ที่ทำการศึกษารื่อง “การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ” พบว่า ในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์ทรงใช้แนวคิดธรรมราชาในการปกครอง แต่ไม่ได้ยึดหลักธรรมของศาสนาอย่างเดียว แต่ธรรมราชา นั้นคือ การเปิดโอกาสให้ผู้สามารถกำหนดลักษณะ “ธรรม” บนพื้นฐานของความเชื่ออันต้องเป็นที่รับรู้ร่วมกันระหว่างผู้ปกครอง และประชาชน เพื่อควบคุมสังคม พระมหากษัตริย์อย่างพระเจ้าบรมโกศ จึงต้องเน้นการส่งเสริมพุทธศาสนาในลักษณะการแสดงถึงการเป็นผู้มีบุญบารมีที่มากที่สุด ในราชอาณาจักรให้เป็นที่ยอมรับของประชาชน ทั้งแสดงฐานะให้ดูเป็นพระราชาที่เหนือกว่าพระราชาทั้งปวงในด้านการบำรุงพุทธศาสนา (โสพิศ หนูทอง, 2539)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยา และก่อนหน้านั้นมีการควบคุมคณะสงฆ์อย่างผิวเผิน และไม่ได้มีความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกันโดยตรง ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และกฎหมายมาเริ่มปรากฏในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ การตราพระราชกำหนดพระสงฆ์ ใน พ.ศ. 2316 โดยสมเด็จพระเจ้าตากสิน การออกกฎพระสงฆ์ 10 ฉบับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้ ได้มีการอธิบายว่าเนื่องจากวงการพระสงฆ์ในเวลานั้น มีความเสื่อมโทรมในวัตรปฏิบัติหลังจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และด้วยความที่สถาบันสงฆ์มีความใกล้ชิดกับราษฎรจึงมีโอกาที่จะสร้างกลุ่มก่อกวนทางการเมือง (ที่มักเรียกว่าผีบุญ) มาท้าทายอำนาจการปกครองได้ จึงมีความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะทรงตรากฎหมายออกมาควบคุมคณะสงฆ์ อย่างไรก็ตามในส่วนเนื้อหา หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนานั้น มิได้ทรงเข้าไปแตะต้องเกี่ยวข้องโดยตรงเว้นแต่มีเหตุที่เกิดความไม่ปกติในคณะสงฆ์ พระมหากษัตริย์จะทรงใช้พระราชอำนาจจัดการกิจการคณะสงฆ์ให้เรียบร้อย (เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, 2558)

อย่างกรณีการสวดเทศน์มหาชาติที่พระสงฆ์สวด การเทศน์ที่เทศน์ไม่สำรวมมีลักษณะของความบันเทิงมากเกินไปคนฟังก็ไม่ได้สนใจสาระ สนใจแต่ความบันเทิงเท่านั้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงออก

กฎพระสงฆ์ในเรื่องนี้ว่า “...แต่ทุกวันนี้อนาประชาราษฎรทั้งปวงบาง ให้มีพระมหาเวศสันดรชาฎกมิได้มีความสังเวท เลื่อมใสเป็นธรรมคารวะ ฟังเอาแต่ถ้อยคำตลกขบถอันหาผลประโยชน์มิได้ ...ห้ามอย่าให้เทศนาแลฟังเทศนา เปนกายกอลอน แลกถ้อยคำตลกขบถของเปนการหิวร้อชื่นชมด้วยกัน ประมาทให้ผิดจากพระวินัยเป็นอันขาดทีเดียว...” (กรมศิลปากร, 2521) หรือกรณีเรื่องมีบุคคลที่เคยเป็นพระสงฆ์แต่ต้องปาราชิกไปแล้วยังมานั่งทำกิริยา เป็นพระภิกษุ มีคนว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่มีผล จึงทรงออกกฎว่า “...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าภิกษุองค์ใด ต้องจัดปาราชิก ทั้งสี่แต่อันใดอันหนึ่งแล้วให้มาบอกแก่สงฆ์จนแจ้งแต่ในอุโบสถเดียวนั้น อย่าปกปิดโทษจัดปาราชิกไว้ปัดญาณตัวเป็นสงฆ์ มณฑลมนเข้ากระทำสงฆ์อุปสมบทกัมด้วยคณะสงฆ์ให้เป็นมณฑลในสงฆ์ทั้งปวง ...ถ้าแลมีฟังพระราชกำหนด กฎหมายนี้ แลตัวต้องจัดปาราชิกแต่อันใดอันหนึ่งแล้ว แลปกปิดโทษไว้เข้ากระทำสงฆ์ด้วยพระสงฆ์ให้พระศาสนา เศร้าหมอง ถ้ามีผู้โจทก์ว่ากล่าวพิจารณาเป็นสัจ จะเอาตัวเป็นโทษถึงสิ้นชีวิตแล้วให้รับราชบาทขับเขยื้อนตีโดยญาติ โยมจหนัก อย่าให้เป็นเหยี่ยงหย่างสืบไป...” (กรมศิลปากร, 2521)

ในกฎพระสงฆ์ฉบับที่ 6 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงดำหนิพระสงฆ์ที่ประพฤติตน หย่อนยาน และทั้งฆราวาสทั้งหลายที่ส่งเสริมให้พระสงฆ์ปฏิบัติตัวไม่เหมาะสมด้วย โดยในส่วนของพระสงฆ์นั้นทรงให้ เจ้าคณะ พระเถระผู้ใหญ่กวัดขันพระธรรมวินัยพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์ใดประพฤติเสื่อมเสียตามพระธรรมวินัยแล้ว ญาติโยมทั้งหลายก็จะต้องมีโทษด้วย (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, 2481) อย่างไรก็ตาม การใช้กฎหมายของฝ่ายอาณาจักร เพื่อควบคุมวัตรปฏิบัติกวัดขันพระสงฆ์ให้อยู่ใน พระธรรมวินัยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงระมัดระวังในการใช้กฎหมายกับคณะสงฆ์ อย่างยิ่ง เรื่องที่ไม่เกี่ยวกับฝ่ายอาณาจักรโดยตรง อย่างเรื่องปัญหาการตีความพระธรรมวินัย หรือตีความพระบาลี อรรถกถาต่าง ๆ ทรงเห็นว่าเป็นเรื่องของคณะสงฆ์ไม่ใช่เรื่องของฝ่ายบ้านเมืองที่จะไปเกี่ยวข้อง และปัญหาแบบนี้ไม่ต้อง นำมาให้ฝ่ายบ้านเมืองวินิจฉัยออกกฎหมาย (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, 2481)

สิ่งที่น่าสนใจในกฎหมายประการหนึ่งในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือกิจการของคณะสงฆ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ การยกย่องสถานะของพุทธศาสนาว่าเป็นสิ่งสูงสุดของอาณาจักร แม้ในเวลานั้นจะยังไม่เกิดความรู้สึกรักชาติแบบรัฐชาติสมัยใหม่ (Nation State) ก็ตาม แม้จะมีอาจกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาได้รับการรับรองว่าเป็นศาสนาประจำชาติทางกฎหมายโดยตรง แต่ในพระราชกำหนดใหม่ข้อที่ 35 นี้ในทาง ปฏิบัติ คือ การยกฐานะของพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาของอาณาจักรไทยโดยปริยาย เพราะพระราชกำหนดนี้ไม่อนุญาต ให้มีการนับถือสิ่งใดสูงยิ่งไปกว่าพระรัตนตรัยเป็นอันขาด “...ครั้นทุกขบังเกิดมีเพราะกามของตนแต่หลังมิได้แจ้งก็เข้าใจ ว่าตนถือพระรัตนตรัยคุณช่วยไม่ได้ เสียใจก็ละพระรัตนตรัยคุณเสีย ไปถือภูมเทพารักษ์ผีसाงต่างต่าง ภอสันกำจะ พันทุกขก็เข้าใจว่าภูมเทพารักษ์ผีसाงที่ตนถือนั้นว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตรัยนี้ พระไตรสรณาคมก็ขาดเหมือนผู้นั้น หาตีคะมิได้ เหนจะไปสู่จัดุบายเที่ยงแท้ ครั้นจะห้ามเสียไม่ให้ถือผีसाงเทพารักษ์คักสิทธิ์เล่า ก็มีพระพุทธรูปภาตรัสไว้ใน สัตตบริหารยธรรมเจดปรการ อันจะให้บ้านเมืองสมบูรณขึ้นว่าให้สมเด็จพระมหากระษัตริราชเจ้าบำรุงเทพารักษ์ใน กรุงเทพมหานคร นอกกรุงเทพมหานครแผ่นดินเหตุนี้ ...แต่อย่านับถือยิ่งกว่าพระไตรสรณาคม ห้ามอย่าให้ พลิกกรรมด้วยห่าสัตว์ต่างๆ มีโคกระบือสุกรเป็ดไก่เป้นต้นบูชา จะไปสู่อบายภูมิเสีย แลให้กระทำบุญให้ทานรักษาศีลการ กุศลสิ่งใดๆ จงอุทิศส่วนกุศลให้แก่ภูมอารักขเทวดาทั้งปวง ให้อโณโมทนาส่วนกุศลก็ชื่นชมช่วยอภิบาลรักษาจะได้เป็นพ ญานบอกบาปชียแก่ท้าวจัดุโลกขบาลอันเทียมมาเอาบาปชียนั้น...” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3, 2481)

จึงเห็นได้ว่าการตรากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่เรียกว่ากฎพระสงฆ์ จำนวน 10 ฉบับนี้ ถ้าพิจารณาในเนื้อหาจะเห็นได้ว่าเป็นเพราะความหย่อนยานในวัตรปฏิบัติ ในกิจการคณะสงฆ์ที่มีความจำเป็นจะต้องควบคุมมิให้มีการใช้ความเชื่อทางศาสนาทำร้ายพระราชอำนาจได้ ทั้งใน เรื่องการทำเอกสารประจำตัวพระสงฆ์ที่เดินทาง การทำบัญชีพระสงฆ์ในวัดต่าง ๆ การกวัดขันให้เล่าเรียนพระวินัย

การกวตขันปราบปรามผู้ที่ต้องอาบัติปาราชิก ที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามที่กำหนดไว้อย่างเคร่งครัด ในด้านหนึ่ง คือ การทำให้พุทธศาสนามีความรุ่งเรืองขึ้น บริสุทธิ์ขึ้น ในอีกด้านหนึ่งการจัดการคณะสงฆ์ด้วยกฎหมายนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมอำนาจการจัดการคณะสงฆ์มาไว้ที่ส่วนกลางอย่างเป็นระบบ และในรัชกาลต่อมาได้มีการออกกฎหมายให้พระสงฆ์ทั้งหลายใช้ตำราเรียนพุทธศาสนา “โอวาทานุสาสนี” ใน พ.ศ. 2359 อันแสดงให้เห็นถึงการใช้กฎหมายควบคุมคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบมากขึ้น (เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, 2558) โดยในบทนำของ “โอวาทานุสาสนี” ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการแต่งหนังสือนี้ว่า “...ด้วยภิกษุสามเณรทุกวันนี้เกิดกำเริบกระทำอนาจาร เป็นการหยาบช้ำลามกมลทินในพระพุทธานุสาสนาเป็นอันมากกว่ามกยั้งนัก ทั้งนี้เพราะเหตุว่ามีได้ศึกษาให้รู้ลักษณะพระจตุปาริสุทธศีล 4 ประการ ...ว่าแต่นี้สืบไปเมื่อเบื้องหน้าให้พระราชคณะฐานานุกรมผู้ใหญ่ผู้น้อยและเจ้าอธิการทั้งปวง ตั้งใจเคารพพระพุทธานุสาสนา อุตสาหะสั่งสอนภิกษุและสามเณรให้ตั้งอยู่ในพระจตุปาริสุทธศีล...” (สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัตน์ (อาจ), 2457) และที่น่าสนใจคือใน “โอวาทานุสาสนี” ได้มีการดำเนินพระสงฆ์ที่เล่าเรียนสิ่งที่เรียกว่าเป็นเดียรฉนวนวิชาและห้ามกระทำการดังกล่าวอีก “...คือเรียนคัมภีร์ทำนายนกใหญ่ผู้น้อย และทำนายนอนนิบาต ทำนายนสุบิน ทำนายนผ้าหนูกัด และเรียนวิธีบูชาไฟ และเรียนคูให้ตั้งที่บ้านเรือนไร่นาเป็นอาทิก็ดี ...ละกระทำบวงสรวงเทพยดาและยังผู้อื่นให้ล้างหน้า ให้อาบน้ำชำระกาย เป็นวิธีสะเดาะเคราะห์เป็นอาทิดังนี้ ล้วนเป็นตริจฉนวนวิชาทั้งสิ้น...” (สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัตน์ (อาจ), 2457)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นอกเหนือจากการให้ใช้ “โอวาทานุสาสนี” เป็นตำราสอนวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์เป็นการทั่วไปแล้ว ก็ได้ปรากฏการออกกฎหมายใดที่เกี่ยวข้องกับการกวตขันวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์เป็นพิเศษ แต่มีการออกกฎหมายเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง 2 ฉบับ ที่มีการอ้างอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาในเรื่องของศีล การละเว้นจากการทำปาณาติบาตและการเสพสุราเมรัย ซึ่งในกรณีนี้ คือ ผืนดังที่ปรากฏในประกาศกฎหมายห้ามมิให้เลี้ยงไก่นกปลาไว้ชนแลกัดเล่นการพนัน จ.ศ. 1173 ว่า “...และผู้เลี้ยงปลากัดทั้งนี้มีแต่จะระสมกองกรรมปาณาติบาต ต้องฆ่าปลากัดจังหวัดตักแตนปรนนกคุ้มนกกระทา พวกที่เลี้ยงปลาเที่ยวหาลูกน้ำฆ่าปลาหมอแลเอาไข่ไปปลากัดกินเป็นอาจิณ กรรมกระทำบาปใส่ตัวเป็นนิจ ...เหตุดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทอดพระมหากรุณาตั้งพระทัยที่จะให้พวกอาณาประชาราษฎร์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทละความชั่วให้รู้ทาตัวเสียละพยศอันร้าย พระราชฤทัยหมายจะให้ถือสัตย์รักษาศีลบำเพ็ญทานทำการกุศลจะได้ดำเนินไปสู่สถานติภูมิภายหลัง...” (เสถียร ลายลักษณ์, 2478) กฎห้ามไม่ให้ซื้อฝืนขายฝืนสูบฝืน จ.ศ. 1173 ว่า “...พระราชหฤทัยหมายจะทรงสงเคราะห์สรรพสัตว์ตามบุราณราชประเพณี ทุกวันนี้ผู้สูบฝืนกินฝืนหากลัวพระราชกำหนดกฎหมายไม่ลวงพระราชอาญาคบหากันสูบฝืนกินฝืนชุกชุมขึ้นเป็นอันมาก ...ไม่เห็นทุกขโทษในอนาคตปัจจุบัน ครั้นจะละไว้บุคคลที่เป็นพาลสันดานทุจริตก็คบคิดกันลักลอบซื้อฝืนขายฝืนสูบฝืนกินฝืน และจะทำโจรกำๆ เรียบลวงเกินพระราชอาญาจะไปทนทุกขเวทนาในอบายภูมิเป็นอันมาก จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ เหนือกระบหม่อมสั่งให้มีตราพระราชบัญญัติไว้เพื่อจะได้เป็นหิตานุหิตประโยชน์ หนึ่งจะทรงพระราชสมเคราะห์ช่วยรับดับทุกขโทษแห่งคนชั่วร้ายในอนาคตปัจจุบัน..” (เสถียร ลายลักษณ์, 2478)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการออกกฎหมายพิเศษใดเพิ่มเติมที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการประกาศกฎหมายต่าง ๆ ที่ทุกวันนี้เรียกว่า “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” จำนวนมาก ในส่วนที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์ก็มีหลายฉบับ ที่ทรงเน้นการกวตขันให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระธรรมวินัย และกวตขันผู้ที่ต้องอาบัติปาราชิกให้สละสมณเพศ อาทิ ทรงให้ประกาศเรื่องภิกษุสามเณรรักใคร่ผู้หญิงจนถึงขั้นเป็นปาราชิกให้มายอมรับเสีย จะทรงยกโทษให้ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548) ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่าการออกกฎหมาย เพื่อควบคุมวัตรปฏิบัติของสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นรากฐานนำไปสู่การออกกฎหมายปกครองคณะสงฆ์ที่แสดงถึงอำนาจของรัฐ ในการบริหารจัดการองค์กรสงฆ์อย่างชัดเจนในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สังคมไทยได้พัฒนาไปเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเต็มรูปแบบ (เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์, 2558)

ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและกฎหมายในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สังคมไทยได้พัฒนาในทุกด้าน ในทางการเมืองการปกครองได้มีการปฏิรูประบบราชการ รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2435 มีการปฏิรูปกระทรวง กรม ต่าง ๆ ที่ส่วนกลาง และนำไปสู่การจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาล เพื่อให้ส่วนภูมิภาคอยู่ภายใต้การกำกับของส่วนกลางอย่างเป็นระบบ ในส่วนของกฎหมาย ในรัชกาลนี้มีการปฏิรูประบบกฎหมายต่าง ๆ ให้มีความทันสมัย และเป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ นักกฎหมายไทยในเวลานั้นได้ พิจารณาว่าสังคมไทยควรมีระบบกฎหมายอย่างไร ซึ่งนำมาสู่การใช้ระบบประมวลกฎหมาย ไม่ใช้กฎหมายประเพณีนิยม และหลักการของนักกฎหมายไทยนั้นเป็นไปในทางแนวคิดสำนักปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย (Legal Positivism) ที่ถือว่ารัฐชาติปิตัยเป็นผู้มีอำนาจในการออกกฎหมายและบังคับใช้กฎหมาย อาทิ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงอธิบายว่า “...กฎหมาย คือ คำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้วตามธรรมดาต้องโทษ...” (พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, 2468) หรือพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์อธิบายว่า “...กฎหมายเป็นคำสั่งคำบัญชาของผู้มีอำนาจสิทธิขาดสูงสุดในประเทศใดประเทศหนึ่ง การที่ฝูงชนรวบรวมเป็นหมู่เป็นคณะตั้งเป็นประเทศขึ้นนั้น ย่อมมีผู้เป็นใหญ่ควบคุมบังคับบัญชา เรียกตามศัพท์ว่า รัฐชาติปิตัย มีอำนาจที่จะออกคำสั่งหรือคำบังคับแก่ผู้อื่น ซึ่งเรียกว่าราษฎร และคำสั่ง หรือคำบังคับนี้เรียกว่า “กฎหมาย” เมื่อราษฎรไม่กระทำตามที่ก็ต้องเป็นผิด...” (พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์, 2500) และสิ่งที่เรียกว่าความยุติธรรมในสังคมนั้น คือ ความยุติธรรมทางกฎหมาย “...ตามความเห็นของศาลฎีกาที่ 144/2454 6 มส. 135 วินิจฉัยว่า “ความยุติธรรม แปลว่า ความประพฤติอันชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายเท่านั้น ความเห็นส่วนตัวบุคคลย่อมแปรปรวนไปต่าง ๆ ไม่มียุติ เป็นยุติธรรมไม่ได้เลย” ซึ่งเป็นความยุติธรรมตามความหมายในทางคดีความที่พิพาทในโรงศาล คือความยุติธรรมตามกฎหมาย (Justice According to Law)...” (จิตติ ตังศภัทย์, 2540) อย่างไรก็ตาม นักกฎหมายไทยบางท่าน อาทิ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดฯ ให้ดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีศาลฎีกาพระองค์แรกของไทย และต่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมพระองค์ที่สองของไทย ก็ยังนำหลักคิดทางพุทธศาสนามาประกอบในการใช้อธิบายถึงหลักความยุติธรรมทางกฎหมาย ว่ากฎหมายที่ดีต้องเป็นธรรม ความยุติธรรมต้องมีหลักธรรมมาประกอบการพิจารณาด้วย มิใช่จะยุติธรรมโดยพิจารณาตามตัวบทกฎหมายที่ปรากฏเป็นตัวอักษรเท่านั้น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, 2472)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตรากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ฉบับสำคัญฉบับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2445 ที่เป็นการแสดงถึงอำนาจทางโลกของฝ่ายอาณาจักรมีต่อฝ่ายศาสนจักรอย่างเต็มที่ มิใช่มีแต่เพียงบทบาทในการทำนุบำรุงตามจารีตประเพณี หรือจะเข้ามาเกี่ยวข้องจัดการกิจการของคณะสงฆ์ในเวลาที่มิเหตุพระสงฆ์มัวหมอง ประพฤติตนนอกรีตผิดพระวินัยเท่านั้น แต่พระราชบัญญัตินี้เป็นการแสดงถึงการใช้อำนาจทางกฎหมายทางโลกมาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคณะสงฆ์ที่จะต้องปฏิบัติตามควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

เนื้อหาสำคัญของพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ รัตนโกสินทร์ศก 121, 2545) คือ การที่พระราชบัญญัตินี้ประกาศโดยชัดแจ้งว่าไม่แต่ต้องเรื่องความเชื่อในนิกายต่าง ๆ วัตรปฏิบัติต่าง ๆ ของคณะสงฆ์ที่มีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามคณาจารย์ของตน ดังที่ปรากฏในมาตรา 3 ว่า “...พระราชบัญญัตินี้ไม่เกี่ยวข้องกับนิกายสงฆ์ กิจ และลัทธิเฉพาะในนิกายนั้น ๆ ซึ่งเจ้าคณะ หรือสังฆนายกในนิกายนั้นได้เคยมีอำนาจว่ากล่าวบังคับมาแต่ก่อนประการใดก็ให้คงเป็นไปตามเคยทุกประการ...” และในเรื่องการคณะสงฆ์ปกครองคณะสงฆ์กันเป็นลำดับขั้นต่าง ๆ ก็จำลองไปจากรูปแบบโครงสร้างส่วนราชการ และส่วนภูมิภาคมีเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะมณฑล ที่มีการรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่พระนครภายใต้การกำกับของมหาเถรสมาคม ทั้งนี้ พระราชบัญญัตินี้ได้แสดงความชัดเจนถึงการใช้อำนาจของรัฐบาล หรือฝ่ายอาณาจักรเข้ามาจัดการปกครองคณะสงฆ์ในเรื่องต่าง ๆ อาทิ

มาตรา 7 “...ที่วัดกัศิ ที่ธรณีสงฆ์กัศิ เป็นสมบัติสำหรับพระศาสนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เป็น อัครศาสนูปถัมภก ทรงปกครองรักษาโดยพระบรมราชานุญาต ผู้ใดผู้หนึ่งจะโอนกรรมสิทธิ์นั้นไม่ได้...”

มาตรา 9 “...ผู้ใดจะสร้างวัดขึ้นใหม่ ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะสร้างได้ และ พระบรมราชานุญาตนั้น...” ซึ่งในอนุวรรคของมาตรานี้ ได้ระบุว่า การสร้างวัดต้องผ่านการตรวจสอบจากราชการอำเภอ และกรมการอำเภอเข้าไปหารือกับคณะสงฆ์ที่ปกครองแขวงนั้นเพื่อพิจารณาอนุญาต

มาตรา 40 “...เป็นหน้าที่ของเจ้ากระทรวงธรรมการ และเจ้าพนักงานผู้ปกครองท้องที่จะช่วยอุดหนุน เจ้าคณะให้ได้กำลัง และอำนาจพอที่จะจัดการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ...”

การใช้กฎหมายทางโลกเข้ามาจัดการคณะสงฆ์ใน ร.ศ. 121 นี้ เป็นการแสดงถึงการใช้อำนาจของรัฐสมัยใหม่ ที่รวมศูนย์อำนาจอย่างชัดเจน เจ้าหน้าที่ของรัฐมีบทบาททำงานร่วมกับเจ้าคณะปกครองในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อจัดการ คณะสงฆ์ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ และที่น่าสนใจ คือ กฎหมายฉบับนี้ตราขึ้นหลังจากการปฏิรูปการปกครอง ครั้งใหญ่ผ่านพ้นไปแล้วสิบปีพอดี แสดงให้เห็นถึงความมั่นใจของรัฐบาลไทยในเวลานั้นว่าสามารถจัดการปกครองคณะสงฆ์ ได้โดยมิต้องหวั่นเกรงการต่อต้านจากทางฝ่ายการเมือง กลุ่มการเมืองต่าง ๆ เพราะได้จัดการปกครองทางโลก ได้อย่างมั่นคงแล้ว อีกทั้งการจัดการปกครองคณะสงฆ์ที่สำเร็จได้โดยง่าย ผู้ที่มีส่วนสำคัญท่านหนึ่ง คือ สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระสงฆ์ ชั้นผู้ใหญ่มีความแตกฉานในพระไตรปิฎก เป็นที่เคารพของคณะสงฆ์ในเวลานั้น ซึ่งมีพระอธิบายถึงความสำคัญในการ ปกครองสงฆ์ตามแนวทางของรัฐสมัยใหม่ว่า “...ภิกษุสงฆ์ แม้มีพระวินัยเป็นกฎหมายสำหรับตัวอยู่ส่วนหนึ่งแล้วก็ยัง จะต้องอยู่ในใต้อำนาจแห่งกฎหมายฝ่ายอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะ หรือเพื่อคนทั่วไปและยังควรอนุวัติจารีต ของบ้านเมืองอันไม่ขัดต่อกฎหมายสองประเภทนั้นอีก สรุปความ ภิกษุสงฆ์มีกฎหมายอันจะพึงพึงอยู่ 3 ประเภท คือ กฎหมายแผ่นดิน 1 พระวินัย 1 จารีต 1 พระราชบัญญัตินี้ เป็นกฎหมายแผ่นดินจึงสมควรจะรู้จะเข้าใจ และปฏิบัติให้ ถูกต้อง...” (บันทึกเรื่องพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121, 2545)

พระอธิบายดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่าคณะสงฆ์ไทยยอมรับความสำคัญของกฎหมายที่รัฐบาลเป็นผู้ตราขึ้น อย่างเป็นทางการว่าเป็นสิ่งที่บรรพชิตต้องพึงปฏิบัติไม่แตกต่างจากพระธรรมวินัย ทำให้การควบคุมดูแลคณะสงฆ์ตาม แบบจารีตเดิมที่มีมาอย่างน้อยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาที่พระมหากษัตริย์รักษาระยะห่างจากคณะสงฆ์ ควบคุมคณะสงฆ์ แบบหลวม ๆ ได้หมดไปอย่างสิ้นเชิง ทำให้คณะสงฆ์ไทยเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจกับรัฐบาล และด้วยอำนาจทาง กฎหมายฉบับนี้เอง ทำให้ในเวลาต่อมาพระสงฆ์ผู้ได้รับการสถาปนาให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชจึงมีอำนาจใน การปกครองคณะสงฆ์โดยตรงอย่างเป็นทางการทั่วทั้งราชอาณาจักรเป็นครั้งแรก คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งต่างจากสมเด็จพระสังฆราชในอดีต ที่การดำรงตำแหน่งนั้นเป็นในลักษณะของเกียรติยศ ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบให้พระเถระ ดังที่ สุเชาว์ นพอมชฌน์ ได้อธิบายว่า

“...ในเวลาตั้งพระราชบัญญัตินี้ วังสมเด็จพะสังฆราช พระนั้แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา ปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2434 แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช อีกจนตลอดรัชกาลที่ 5 มีแต่เจ้าคณะใหญ่ 4 รูป ซึ่งมีได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีการกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เจ้าคณะใหญ่รูปใด มีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีกระทรวงธรรมการก็รับพระบรมราชโองการส่งไปทางเจ้าคณะรูปนั้น ขณะนั้น สมเด็จพระมหา สมณเจ้าฯ ซึ่งทรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่น ทรงสมณศักดิ์สูงกว่าเจ้าคณะทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาโปรด ให้เป็นการกร (คือประธาน) ในที่ประชุมมหาเถรสมาคม ซึ่งเท่ากับทรงปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราชมาจนตลอด รัชกาลที่ 5...” (สุเชาว์ นพอมชฌน์, 2541) และต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงได้รับการถวายอำนาจปกครองพระสงฆ์โดยสมบูรณ์

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยไทยได้ผ่านการ เปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ในการสร้างความเจริญของบ้านเมืองให้ทัดเทียมนานาชาติประเทศ ที่ส่งผลกระทบถึง กระบวนทัศน์ของชนชั้นปกครอง และความคิดของราษฎรที่มีความเปลี่ยนแปลงและแตกต่างไปจากสังคมยุค

จารีตประเพณีที่สืบชนบามาแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และทำให้เกิดความพยายามในการอธิบายถึงตัวตนของคนไทย และสถานะของรัฐไทยในสังคมโลกสมัยใหม่ว่ารัฐไทย คืออะไร อะไรคือ ความเป็นชาติแบบรัฐสมัยใหม่ ในพระราชนิพนธ์ “ปกิณกคดี ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม และความเป็นชาติโดยแท้จริง” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้บทพระราชนิพนธ์นี้ อธิบายถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยสมัยใหม่ และอธิบายถึงการเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ของรัฐไทยที่มีรากฐานอยู่บนสามสถาบันหลักของชาติคือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ทรงอธิบายถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาประจำชาติไทย “...ธรรมประเพณีที่ไทยเราได้เคยใช้เป็นเครื่องค้ำครองใจของเราทั้งหลายมีอยู่แล้วอย่างไร เมื่อเรายังมิได้พบปะธรรมประเพณีที่รุ่งเรืองดียิ่งไปกว่าที่เราจะรู้ได้จากพระพุทธรูปของเราแล้ว ก็หาควรที่จะละทิ้งของดั้งเดิมของเราเสียไม่...” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2551) ทั้งยังทรงอธิบายว่าพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาของไทยสมควรที่จะต้องได้รับการทำนุบำรุงเป็นสถาบันหลักของชาติ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ “เทศนาเสือป่า” ว่า

“...พุทธศาสนาเป็นของไทย เรามาชวนกันนับถือพระพุทธรูปเถิด บางทีจะมีท่านบางคนคิดเห็นไปว่า ถ้าอย่างนั้นมิห้ามมิให้ศิวิไลซ์ ...ศาสนาพระพุทธรูปไม่ใช่ศาสนาที่เลว เป็นศาสนาที่ดีพอสมควรที่คนศิวิไลซ์จะถือได้ เช่นนี้แล้ว ในวันนี้ข้าพเจ้าเห็นเป็นโอกาสจึงได้ขยายข้อซึ่งมีอยู่ในใจมานานมาแล้ว คือ ข้อที่ว่าศาสนานั้นเป็นของสำหรับชาติแท้ ๆ ขอล่าช้าอีกว่า ถึงแม้คนเราจะคงนับถือพระพุทธรูปอยู่ก็ไม่ศิวิไลซ์น้อยลงไป ...ผู้ที่แปลงศาสนา คนเขาถูกยิ่งเสียกว่าผู้ที่แปลงชาติ ...เพราะฉะนั้นเป็นความจำเป็นที่เราทั้งหลายผู้เป็นไทย จะต้องมั่นอยู่ในศาสนาพระพุทธรูปซึ่งเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา...” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2544)

ถึงแม้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงยกฐานะของพุทธศาสนาเป็นสถาบันหลักของชาติ ปรากฏในพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของคนไทย ชาติไทย แต่ก็ได้ปรากฏในบทบัญญัติทางกฎหมายอย่างชัดเจนว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย แต่มีการประกาศกฎหมายบางอย่างที่เป็นการสื่อโดยนัยว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย อย่างไร “พระบรมราชโองการ ประกาศวิธีนับ วัน เดือน ปี” ที่ให้ใช้ปีพุทธศักราชแทนการใช้รัตนโกสินทรศก (พระบรมราชโองการ ประกาศวิธีนับ วัน เดือน ปี, 2454) และในช่วงปลายรัชกาลได้มีการตรากฎหมายสำคัญฉบับหนึ่งซึ่งมีได้เกี่ยวข้องกับหลักพระธรรมคำสอนของพุทธศาสนา หรือเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ แต่กฎหมายฉบับนี้มีเนื้อหาโดยนัยยะเป็นการแสดงให้เห็นถึงการที่พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย คือ กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 ในมาตรา 11 ของกฎมณเฑียรบาลฯ นี้ได้ระบุว่า “...เจ้านายผู้เป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์ ถ้าแม้ว่าเป็นผู้มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งกล่าวไว้ข้างล่างนี้ไซ้ ท่านว่าให้ยกเว้นเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ ลักษณะที่กล่าวนี้ คือ (1) มีพระสัญญาวิปลาสา (2) ต้องราชทัณฑ์เพราะประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมายในคดีมหันตโทษ (3) ไม่สามารถทรงเป็นอัครพุทธศาสนูปถัมภก...” (กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467)

จากเนื้อหาของมาตรานี้ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีการตรากฎหมายขึ้นมา เพื่อบังคับถึงความชัดเจนในการนับถือศาสนาของพระมหากษัตริย์ว่าต้องนับถือพุทธศาสนา และในเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐของประเทศไทย การตราบทบัญญัติในกฎมณเฑียรบาลฯ มาตรา 11 นี้ จึงมีนัยยะว่าพุทธศาสนา คือศาสนาประจำชาติของไทยโดยปริยาย จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องตรากฎหมายอื่นใดอีกเพื่อบังคับว่าพุทธศาสนา คือศาสนาประจำชาติไทย และเป็นการแสดงถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในฐานะ 1 ใน 3 ของสถาบันหลักแห่งรัฐไทยอย่างเป็นทางการ มีกฎหมายรองรับอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกเช่นกัน แม้ว่าจะเป็นเพียงโดยนัยมีได้ระบุอย่างชัดเจนก็ตาม

บทวิเคราะห์ วิจัย และข้อเสนอแนะ

จากเนื้อหาที่นำเสนอมานี้จะเห็นว่า ตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น อำนาจของอาณาจักรไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจของศาสนจักรอย่างชัดเจน จนกระทั่งเข้าสู่สมัยธนบุรี และเริ่มชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ฝ่ายอาณาจักรได้แสดงลักษณะของความเป็นสมัยใหม่ที่อำนาจของฝ่ายรัฐได้พยายามเข้าไปจัดการศาสนาให้อยู่ในกรอบที่รัฐกำหนด มีการกำหนดบทลงโทษที่รุนแรงอันแสดงให้เห็นถึงอำนาจของรัฐที่ต้องควบคุมศาสนาให้อยู่ในกรอบที่รัฐกำหนด รัฐคุมได้ ไม่ให้มีการกระทำที่รัฐมองว่าจะเป็นภัยกับรัฐ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นว่าการออกกฎหมายเกี่ยวกับพระสงฆ์จำนวนหนึ่ง ที่พระทำผิดแค่อาบัติไม่ร้ายแรงในพระวินัย แต่ทางรัฐโดยอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้มีบทลงโทษที่หนักหน่วงอย่างมากเพื่อควบคุมพระสงฆ์ไว้ พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้วางฐานะพระองค์อยู่เหนือกิจการปกครองคณะสงฆ์ ทรงถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจในการจัดการคณะสงฆ์ในเวลามีปัญหาทางวัตรปฏิบัติมั่วหมอง ในการตรากฎหมายบ้านเมืองแม้จะมีในบางเรื่องที่อ้างอิงหลักธรรมเรื่องศีลมาช่วยสร้างความสงบเรียบร้อยก็ไม่มีจำนวนมากเท่ากับกฎหมาย หรือข้อบัญญัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ ซึ่งจะเห็นว่าได้เริ่มมีการใช้อำนาจทางกฎหมายเข้าไปจัดการคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่องตั้งแต่กฎพระสงฆ์ในรัชกาลที่ 1 มาถึงการออกประกาศควบคุมคณะสงฆ์ โดยรัชกาลที่ 4 ซึ่งชี้เข้าไปสู่ความเห็นที่ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในส่วนที่มีการตรากฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์ เป็นการแสดงลักษณะของรัฐสมัยใหม่ที่มีอำนาจสูงสุดอยู่เบื้องหลังมีความชอบธรรมในการจัดการศาสนา ควบคุมศาสนาให้อยู่ในแนวทางที่รัฐต้องการด้วยกฎหมาย

ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับพุทธศาสนาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น นักวิชาการอย่าง S. J. Tambiah ได้นำเสนอว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิบัติตามอย่างพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ๆ ที่ขึ้นสู่อำนาจหลังช่วงเวลาแห่งความวุ่นวาย คือ การบำรุงคณะสงฆ์ และฟื้นฟูพุทธศาสนา ทรงแสดงพระองค์เป็นธรรมราชาตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ในอดีตแต่ก็ทรงทำอะไรใหม่ที่แตกต่างกันที่ไม่เคยมีในสมัยอยุธยา ทรงสร้างประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ โดยใช้พุทธศาสนาช่วยในการสร้างความชอบธรรมในอำนาจ ซึ่ง S. J. Tambiah เห็นว่าการสร้างพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี โดยใช้พุทธศาสนาได้ทำให้อำนาจคณะสงฆ์ที่ส่วนกลางเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับการขยายอิทธิพลของรัฐไปยังภูมิภาคต่าง ๆ และเกิดการรวมอำนาจไว้ที่พระนครเช่นกัน (S.J. Tambiah, 1977) อย่างไรก็ตาม การตรากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ที่เริ่มในสมัยธนบุรี และสืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นการแสดงถึงความพยายามในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางอย่างแท้จริงหรือไม่ ทั้งนี้ไม่ปฏิเสธว่าการที่พระมหากษัตริย์ในช่วงเวลานั้น ทรงตรากฎหมายออกมาเพราะวัตรปฏิบัติของคณะสงฆ์นั้นเสื่อมโทรมจริง และมีการใช้ความเชื่อทางศาสนาในการสร้างกลุ่มก้อนทางการเมือง เพื่อท้าทายพระราชอำนาจอย่างกรณีผิบุญต่าง ๆ จริง แต่การตรากฎหมายคณะสงฆ์ในเวลานั้นไม่ได้มีการจัดวางโครงสร้างกลไกอำนาจรัฐไปควบคุมคณะสงฆ์อย่างแท้จริง ดังนั้นการใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ในเวลาดังกล่าว จึงยังมีอาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กล่าวได้ว่ามีส่วนสำคัญที่ทำให้การจัดการคณะสงฆ์ในสมัยต่อมาเป็นไปด้วยความเรียบร้อยโดยง่าย ซึ่งจะเป็นครั้งแรกที่กล่าวได้ว่ากฎหมายของฝ่ายอาณาจักรได้มีอิทธิพลต่อฝ่ายศาสนจักรอย่างเต็มที่ ทั้งนี้กล่าวได้ว่าการที่อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ค่อย ๆ ถูกรวมศูนย์อำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นเพียงผลพลอยได้ (By Product) ที่มาจากการออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ในเวลานั้น มิใช่ว่าราชสำนักที่ส่วนกลางได้วางแผนวางระบบการรวมศูนย์อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่แรก

จากเนื้อหาที่นำเสนอมาจะเห็นว่าในสังคมไทยสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และกฎหมายมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างชัดเจน โดยเป็นลักษณะของการที่รัฐใช้อำนาจทางกฎหมายเพื่อจัดการกิจการทางพุทธศาสนา หรือเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยที่มีความเป็นรัฐสมัยใหม่ต้องการรวมศูนย์อำนาจ และสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของชาติ สร้างสำนึกความเป็นชาติที่มีรูปแบบคติ ค่านิยม ที่เป็นไปตามมาตรฐานของส่วนกลาง จึงมีความจำเป็นที่รัฐ

ต้องเข้ามาจัดการกิจการทางศาสนาให้เป็นระบบ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยจึงได้ใช้กฎหมายเข้ามาจัดการควบคุมคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ จึงเป็นครั้งแรกที่คณะสงฆ์ไทยนอกจากจะอยู่ภายใต้การควบคุมของพระธรรมวินัยตามพุทธบัญญัติแล้ว ยังอยู่ใต้อำนาจการปกครองสงฆ์ที่มีคณะสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ได้รับอำนาจ และหน้าที่ทางกฎหมายจากรัฐมาทำการควบคุมให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย และในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้เองที่รัฐไทยได้แสดงออกทางกฎหมายถึงการยกย่องพุทธศาสนาให้เป็นหนึ่งในอุดมการณ์หลักของชาติ หรือเป็นศาสนาประจำชาติโดยปริยาย ผ่านการใช้พุทธศักราชเพื่อนับวันเดือนปีของทางราชการ และการตรากฎหมายเทียรบาลที่เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่มีการระบุเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรว่าพระมหากษัตริย์ต้องนับถือพุทธศาสนาเท่านั้น ทั้งนี้ แม้ว่ารัฐไทยจะผ่านจากการเป็นรัฐจารีตมาสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่ในรูปแบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมาย และพุทธศาสนาในลักษณะที่มีการนำหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเข้าไปอยู่ในตัวบทกฎหมาย หรือนำมาอ้างอิงในการพิจารณาตรากฎหมายโดยตรง

จากการศึกษาของบทความนี้ มีข้อเสนอแนะเพื่อให้ผู้ที่สนใจนำไปถกเถียงเพื่อหาข้อเสนอ หรือคำอธิบายต่อไปอยู่สามประเด็น ประเด็นที่หนึ่ง ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย พระมหากษัตริย์เป็นองค์อธิปัตย์มีอำนาจในการตรากฎหมายรวมอำนาจ สะท้อนความเป็นรัฐสมัยใหม่ที่เป็นรัฐชาติ (Nation State) ในขณะเดียวกันกับที่ทรงใช้พระราชอำนาจในลักษณะที่สืบเนื่องจากรัฐจารีต คือ การแสดงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ และพิทักษ์พุทธศาสนา ด้วยการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ รวมอำนาจกิจการของสงฆ์เข้าไว้ที่ส่วนกลาง และมีการจัดการปกครองคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ โดยมีโครงสร้างคล้ายระบบราชการ ซึ่งโดยความเป็นรัฐสมัยใหม่นั้น โดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นโลกวิสัย (Secular) ไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจการของศาสนาโดยตรง ทำให้น่าพิจารณาว่าการเป็นรัฐสมัยใหม่ของไทยนั้น เหตุใดถึงไม่มีลักษณะเป็นโลกวิสัยตามแบบรัฐสมัยใหม่อื่น โดยเฉพาะตามแบบอย่างชาติยุโรปที่ชนชั้นนำไทยในเวลานั้นใช้เป็นต้นแบบในการสร้างรัฐสมัยใหม่

ประเด็นที่สอง ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสัมบูรณ์ (Absolute) จริงเพียงใด จากความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมาย และพุทธศาสนาในเวลานั้น พระมหากษัตริย์ทรงรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางตามลักษณะรัฐสมัยใหม่ แต่ทรงดำรงพระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา ทรงอยู่ภายใต้หลักธรรมทางพุทธศาสนา และยังมีราชันติ ราชประเพณีที่สืบเนื่องมาจากสมัยรัฐจารีตมากำกับการใช้พระราชอำนาจ ซึ่งในงานศึกษา รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อาทิ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475” (สมเกียรติ วันทะนะ, 2533) และ “The Rise and Decline of Thai Absolutism” (Mead, Kullada Kesboonchoo 2004) ก็ได้มีข้อเสนอว่าในรัฐนั้น พระมหากษัตริย์มิได้ทรงมีพระราชอำนาจ “สัมบูรณ์” อย่างแท้จริง แต่เป็นลักษณะของผู้ที่อยู่ลำดับบนสุดในการสานประโยชน์ของชนชั้นนำต่าง ๆ และในกรณีของไทย พระบารมีส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีส่วนสำคัญในการรวมพระราชอำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ดังนั้นการศึกษารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยในเรื่องพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ว่ามีความ “สัมบูรณ์” มากน้อยเพียงใดนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์จึงควรนำมาร่วมศึกษาวิเคราะห์ เพื่อจะได้เห็นภาพของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ชัดเจนครอบคลุมมากขึ้น

ประเด็นที่สาม บทความนี้ทำการศึกษาถึงเพียงแค่ พ.ศ. 2475 ก่อนการอภิวัฒน์สยามที่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่รัฐชาติสมัยใหม่ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข จึงน่าพิจารณาว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับกฎหมายในสังคมไทยมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง ที่ปรากฏชัดเจนอย่างหนึ่ง คือ การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ใน พ.ศ. 2484 ที่มีโครงสร้างกระจายอำนาจมากขึ้นและให้มี “สังฆสภา” เหมือนเป็นสภาของพระสงฆ์ทำหน้าที่กำกับ และตรวจสอบ “คณะสังฆมนตรี” ที่ทำหน้าที่เป็นฝ่ายบริหารคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นการนำรูปแบบโครงสร้างการปกครองของประเทศมาสวมเข้ากับคณะสงฆ์ ทั้งนี้ในช่วงเวลาที่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้บังคับใช้อยู่ นั้น ยังไม่มีการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับกฎหมายว่าเกี่ยวข้องกันมากน้อยเพียงใด หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเข้าไปมี

บทบาท หรือปรากฏในกฎหมายที่บัญญัติออกมาในช่วงเวลานั้นอย่างไรบ้าง และรัฐบาลมีบทบาทในการใช้กฎหมายกำกับกิจการคณะสงฆ์อย่างไร คณะสงฆ์มีท่าทีต่อการจัดรูปแบบการปกครองของสงฆ์แบบนี้อย่างไร ล้วนเป็นประเด็นที่น่านำไปศึกษาพิจารณาอย่างยิ่ง

บทสรุป

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับกฎหมายในสังคมไทย ตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยาถึง พ.ศ. 2475 พบว่า ในช่วงตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยามาจนกระทั่งสิ้นสุดสมัยอยุธยาที่สังคมไทยเป็นรัฐจารีต มีความเกี่ยวข้องกันโดยตรงน้อยมาก เนื้อหา และหลักคำสอนของพุทธศาสนาได้ถูกนำมาบังคับใช้เป็นกฎหมาย โดยตรงในพระราชกำหนดบทพระอัยการต่าง ๆ โดยตรง หลักการทางพุทธศาสนามีบทบาทเน้นต่อตัวผู้ปกครองเป็นสำคัญที่ทำให้ปกครองอย่างมีธรรม ถ้าผู้ปกครองมีธรรมแล้วสังคมก็เป็นธรรม อีกทั้งผู้ปกครองมิได้มีการตรากฎหมายใดมาบังคับใช้กับคณะสงฆ์ มาจนถึงสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่เริ่มมีการตรากฎหมายมาบังคับใช้คณะสงฆ์เกี่ยวกับการประพฤติตนให้อยู่ในวัตรปฏิบัติตามพระวินัย และจารีตที่ดั้งเดิม อันเนื่องมาจากวัตรปฏิบัติที่ย่อหย่อนของคณะสงฆ์ในเวลานั้น ทำให้เกิดผลพลอยได้ที่คณะสงฆ์ค่อย ๆ เข้ามาสู่การควบคุมจากฝ่ายอาณาจักร และเมื่อสังคมไทยคลี่คลายจากรัฐจารีตมาสู่รัฐสมัยใหม่ที่เป็นลักษณะรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มที่ พุทธศาสนา และกฎหมายมีความเกี่ยวข้องกันมากขึ้น ในรูปแบบที่คณะสงฆ์ได้รับการจัดการจากรัฐไทยด้วยกฎหมายคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ ทำให้พระสงฆ์มิเพียงอยู่ภายใต้บังคับของพระธรรมวินัยเท่านั้น แต่ต้องอยู่ภายใต้กฎหมายบ้านเมืองด้วยเช่นกัน และในสมัยนี้เองที่สถานะของพุทธศาสนาได้รับการยกย่องโดยนัยยะว่าเป็นศาสนาประจำชาติไทย จากกฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 จึงเห็นได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับกฎหมายในสังคมไทยในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้เป็นไปในรูปแบบที่ฝ่ายอาณาจักร หรือผู้ใช้อำนาจรัฐตรากฎหมาย เพื่อจัดการคณะสงฆ์ให้เรียบร้อยตามความจำเป็นแห่งกาลสมัย เป็นเรื่องของกฎหมายที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการของพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการใช้กฎหมายที่นำพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างอัตลักษณ์ หรือแสดงถึงค่านิยมหลักของรัฐ ในขณะที่บทบาทหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่จะเข้าไปปรากฏในตัวกฎหมาย หรือไปมีอิทธิพลต่อการตรากฎหมาย หรือการบังคับใช้กฎหมายโดยตรงนั้นไม่ปรากฏอย่างชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

กฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช. (2467). คลังสารสนเทศของสถาบันนิติบัญญัติ.

สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2565 จาก <https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php>.

เกริกเกียรติ ไพบูลย์ศิลป์. (2558). พุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ. 2310–2394. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2548). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

จิตติ ตังศภัทย์. (2540). หลักวิชาชีพนักกฎหมาย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ซัซพล ไชยพร. (2564). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ภาคก่อนปฏิรูป. กรุงเทพฯ: วิทยุชน.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2493). ตำนานกฎหมายไทย. พระนคร: ไทยเชชม.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2471). ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร.

นิติศาสตร์ไพศาลย์, พระยา. (2500). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย คำสอนชั้นปริญญาตรี. พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บันทึกเรื่องราวพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121. (2445). **ฐานข้อมูลวิทยายุทธพระสังฆาธิการวัดโมลีโลกยาราม**. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2565 จาก <https://www.watmoli.com/wittaya-one/1173/>.

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. (2481). **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวง ตรา 3 ดวง เล่ม 3**. พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2540). **ทรงสนทนากับเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปรีดี เกษมทรัพย์. (2539). **นิติปรัชญา**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระบรมราชโองการ ประกาศวิธีนับ วัน เดือน ปี.(2454). **ราชกิจจานุเบกษา**. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2565 จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2455/A/264.PDF>.

พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ รัตนโกสินทร์ศก 121. (2445). **ราชกิจจานุเบกษา**. สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2565 จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2445/013/214.PDF>.

พิชิตปรีชากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. (2472). **ประชุมพระนิพนธ์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร**. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2544). **เทศนาเสือป่า**. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2551). **ปกิณกคดี ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรมและความเป็นชาติโดยแท้จริง**. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.

ร. แลงการ์ด. (2526). **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ราชบุรดีเรกฤทธิ์, พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวง. (2468). **เล็คเชอร์กฎหมาย**. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมานการ.

ศิลปากร, กรม. (2521). **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สมเกียรติ วันทะนะ. (2533). รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475. **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. 17(1), 23-44.

สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัตน์ (อาจ). (2457). **โอวาทานุสาสนี**. พระนคร: ไทย.

สุเชาว์ พลอยชุม. (2541). **พระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียร ลายลักษณ์. (2478). **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4**. พระนคร: เดลิเมต์.

เสนีย์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2559). **กฎหมายสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

แสวง บุญเฉลิมวิภาส. (2559). **ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พิมพ์ครั้งที่ 15)**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

โสพิศ หนูทอง. (2539). **การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อคิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. (2518). **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416)**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ.

เอนก มากอนันต์. (2550). **แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Reference

Mead, Kullada Kesboonchoo. (2004). **The Rise and Decline of Thai Absolutism**. New York: Routledge Curzon.

Tambiah, S.J. (1977). **World Conqueror and World Renouncer**. New York: Cambridge University Press.

ผู้เขียน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยอดชาย ชูติกาโม

หลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต โรงเรียนกฎหมายและการเมือง มหาวิทยาลัยสวนดุสิต

อาคารเฉลิมพระเกียรติ 50 พรรษา มหาราชินี

เลขที่ 145/9 ถนนสุขุมวิท เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300

e-mail: nathee_123@yahoo.com

